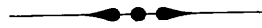

ΜΝΗΜΗ
Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗ

ΘΕΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

*ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ,
ΕΚΔΟΤΙΚΑ, ΚΡΙΤΙΚΑ*

•

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Η' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ

ΕΡΜΗΣ
ΑΘΗΝΑ 2001

ΤΙΝΑ ΛΕΝΤΑΡΗ

Κριτικές και χρηστικές εκδόσεις παλαιότερων κειμένων τῆς λογοτεχνίας μας Ζητήματα πρακτικῆς καὶ θεωρίας*

ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΙΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ἀφιερωμένης στή μνήμη τοῦ Γ.Π. Σαββίδη δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ ἀσχοληθεῖ κανεὶς μὲ ζητήματα ἐκδοτικῆς πρακτικῆς καὶ θεωρίας τῶν παλαιότερων κειμένων τῆς λογοτεχνίας μας, μὲ ἀφορμὴ τὸ ἄρθρο τοῦ τιμωμένου «Ἐκδοτικὲς ἀπορίες ἑνὸς νεοελληνιστῆ»¹. Σ' αὐτὸ ὁ Γ.Π. Σαββίδης ἐπισήμανε, μεταξὺ ἄλλων, τὶς ἐλλείψεις στὸν χῶρο τῆς ἐκδοτικῆς θεωρίας² καὶ τόνισε τὰ ἑξῆς:

*Ἐκεῖνο ποὺ προέχει, πιστεύω, εἶναι νὰ ἀποκτήσουμε, εἰ δυνατόν ὡς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνα μας, κείμενα ἀξιόπιστα καὶ ἐντίμως χρηστικά, ὅλων τῶν βασικῶν ἔργων τῆς νεότερης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀρκεῖ νὰ εἶναι παρουσιασμένα μὲ φιλολογικὴν εὐθύνη καὶ στοιχειώδη προγραμματισμὸ –κατὰ τὸ πρότυπο, λ.χ., τῶν ἤδη 340 τόμων τῆς *Bibliothèque de la Pléiade*, ποὺ ξεκίνησε στὰ 1931–, ἔστω καὶ δίχως κειμενολογικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ σχόλια, ὅπως εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται, κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ '60, στὴν ἐρασιτεχνικὴ μὰ πόσο εὐεργετικὴ *Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων καὶ Ξένων Συγγραφέων τοῦ ἀείμνηστου Γαλαξία*.*

Ἐπογράμμισε ἐπίσης ὅτι:

Ὅσο δὲ νωρίτερα τὸ πάροουμε ἀπόφαση πὼς τέλειες, ὀριστικὲς ἐκδόσεις δὲν ὑπῆρξαν, οὔτε κἂν στὴν κλασσικὴ φιλολογία –ὅπως ἄλλωστε καὶ δὲν θὰ ὑπάρξουν ποτὲ πλήρεις, ἐξαντλητικὲς βιβλιογραφίες– παρὰ στὴ φαντασία τῶν ἀδαῶν καὶ τῶν νωθρῶν, ἀλλὰ ὑπάρχουν μόνο ἐκδόσεις ἀξιόπιστες καὶ ἀναξιόπιστες, εὐσυνεϊδήτα καὶ ἀσυνεϊδήτα καμωμένες, τόσο ἀσφαλέστερα θὰ μπορέσουμε νὰ καταίνουμε καὶ μὲ τὶς ἄλλες δουλειές μας, ὡς φιλόλογοι καὶ διδάσκαλοι, τουτέστιν ὡς ἀφοσιωμένοι συνεργαστὲς καὶ ἔμμισθοι ὑπηρέτες τῆς λογοτεχνίας, καὶ ὄχι ὡς δῆθεν ἐπιβήτορες καὶ πράγματι μαστροποὶ τῆς³.

Ξεκινώντας μὲ τὶς εὐλογες ἀπορίες τοῦ Σαββίδη, ἃς ἀπομακρυνθοῦμε λίγο ἀπὸ τὸν γραμματεϊακὸ χῶρο τῆς νεότερης λογοτεχνίας, ποὺ ὑπῆρξε τὸ κύριο, ἀλλὰ ὄχι τὸ ἀποκλειστικό, πεδίο ἐνδιαφερόντων του, πρὸς τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς λογοτεχνίας ποὺ χαρακτηρίζεται νεοελληνικὴ (καταχρηστικά, ὅμως, τουλάχιστον ὡς πρὸς ἓνα μέρος της), δηλαδὴ στὴ βυζαντινὴ δημώδη λογοτεχνία καὶ τὴν μᾶλλον ἀσαφῶς προσδιορισμένη γραμματεϊακὴ περιοχὴ ποὺ συνήθως ὀνομάζουμε πρῶμη νεοελληνικὴ ἢ μεσαιωνικὴ λογοτεχνία. Πὰ νὰ

μὴν ἐπεκταθοῦμε σὲ προβλήματα ὁρολογίας καὶ περιοδολόγησης, ἃς περιοριστοῦμε στὴν διευκρίνιση ὅτι οἱ διαπιστώσεις καὶ οἱ ἀπορίες πού θὰ διατυπωθοῦν παρακάτω ἀφοροῦν κυρίως τὴν δημώδη βυζαντινὴ, τὴν κρητικὴ καὶ τὴν ἑπτανησιακὴ λογοτεχνία μὲ χρονολογικὸ ὄριο τὸν 18ο αἰώνα.

Μία ἐπισκόπηση τῆς ἐκδοτικῆς δραστηριότητος στὴν περιοχὴ τῆς παλαιότερης λογοτεχνίας ἀποκαλύπτει ὅτι ὑπάρχουν κενὰ τόσο στὸν χῶρο τῶν παραδοσιακῶν κριτικῶν ἐκδόσεων ὅσο καὶ στὸν χῶρο τῶν χρηστικῶν ἐκδόσεων. Τόσο οἱ παραδοσιακὲς κριτικὲς ὅσο καὶ οἱ χρηστικὲς ἐκδόσεις ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν desiderata τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας. Καὶ πρὶν προχωρήσω σὲ μία σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἐκδοτικὴ δραστηριότητα, μετὰ τὴν κοινότητα αὐτὴ διαπίστωση, θὰ πρέπει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἑξῆς:

Στὴν τρέχουσα ὁρολογία ὁ ὅρος *χρηστικὴ ἐκδοση* βρίσκεται στὴν κατώτερη βαθμίδα τῆς ἐκδοτικῆς ἱεραρχίας καὶ συνήθως δηλώνει ἐκδοτικὰ ἐγχειρήματα πού δὲν πληροῦν σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ μεθοδολογικὰ ἀποδεκτὲς προϋποθέσεις. Χρησιμοποιεῖται συχνὰ γιὰ ἐκδόσεις πού θεωροῦνται ἀπλῶς χρήσιμες (ἐλλείπει ἄλλων), ἀλλὰ ὅπωςδήποτε φιλολογικὰ ἀνυπόληπτες ἢ ἀναξιόπιστες⁴.

Ὡστόσο ὁ ὅρος *χρηστικὴ ἐκδοση* (πού οὐσιαστικὰ δὲν ἀνήκει στὴν καθιερωμένη τεχνικὴ ὁρολογία τῆς ἐκδοτικῆς) ἔχει (ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει) τὴ σημασία τῆς εὐχρηστικῆς καὶ εὐληπτικῆς ἐκδόσεως⁵. Ἐπιπλέον μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ περιγραφικὸ ὄρο ἢ χαρακτηρισμὸ ἀξιολογικὸ (ὄχι ἀρνητικὸ ἢ μειωτικὸ, πάντως) πού ἀναφέρεται στὴν ποιότητα καὶ στὴν μορφὴ τοῦ ἐκδοτικοῦ ἐγχειρήματος, συνηθέστερα ὁμως ἀφορᾷ στὶς ἐκδόσεις πού ἀπευθύνονται στὸ εὐρύτερο κοινό⁶.

Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ τῆς παλαιότερης λογοτεχνίας παρουσιάζεται αὐξημένη τὰ τελευταῖα χρόνια, ἂν καὶ ὄχι ὁμοίμορφα κατανεμημένη στὶς διάφορες περιοδούς τῆς γραμματείας. Ἐμφανίζονται διαφορετικοῦ εἶδους καὶ χαρακτήρα ἐκδόσεις – ἀπὸ διαφορετικούς χώρους, μὲ διαφορετικὴ ἐκδοτικὴ καὶ γραμματολογικὴ παράδοση.

Ἡ βυζαντινὴ δημώδης λογοτεχνία εἶναι μᾶλλον παραμελημένη ἀπὸ ἐκδοτικὴ ἀποψη⁷. Παρ' ὅλο πού τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον ἔχει ἀνανεωθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα παρουσιάζει μεγάλα κενὰ καὶ προχωρεῖ μὲ ἐξαιρετικὰ βραδεῖς ρυθμούς. Ἄς σημειωθεῖ ὁμως ὅτι ἔχουν ἦδη δημοσιευτεῖ καινούργιες καὶ ἐπιστημονικὰ ἀξιόπιστες ἐκδόσεις⁸.

Οἱ ἐκδόσεις τῶν μυθιστοριῶν, οἱ ὁποῖες καλύπτουν ἕνα μεγάλο μέρος τῆς σωζόμενης ὑστεροβυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς παραγωγῆς, παρουσιάζουν μεγάλες ἐλλείψεις, ἂν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ γραμματολογικὸ αὐτὸ εἶδος ἔχει ἀναζωπυρωθεῖ ἔντονα τὰ τελευταῖα χρόνια⁹.

Ἀντίθετα ἡ Κρητικὴ Λογοτεχνία φαίνεται νὰ εἶναι ἡ πιὸ εὐνοημένη ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἐκδόσεων – τουλάχιστον τῶν γνωστότερων κειμένων. Αἰσθητὴ παραμένει ὡστόσο ἡ ἔλλειψη μᾶς ἱκανοποιητικῆς (καὶ συνολικῆς) ἐκδόσεως τοῦ Σαχλίκη, ὅταν μάλιστα τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκδόσεως τοῦ Wagner εἶναι κάτω τοῦ ἀνεκτοῦ¹⁰.

Ἡ πιὸ ἀδίκημένη εἶναι ἡ ἑπτανησιακὴ παραγωγή, πού λόγῳ ἔλλειψης ἐκδόσεων –ἢ ἐν μέρει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ– παραμένει ἐλάχιστα μελετημένη. Σημαντικὸ μέρος τῆς ἑπτανησιακῆς παραγωγῆς τοῦ 16ου καὶ τοῦ 17ου (ἀλλὰ καὶ τοῦ 18ου) αἰώνα παραμένει ἐντελῶς ἀνέκδοτο καὶ ἀναξιοποίητο¹¹.

Παράλληλα μὲ τὴν διαπίστωση ἐκδοτικῶν κενῶν (ἢ κάλυψη τῶν ὁποίων θὰ ὀδηγοῦσε σὲ σημαντικὲς γραμματολογικὲς ἀνακατατάξεις καὶ ἐπανεκτιμήσεις, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν

έπτανησιακή λογοτεχνία), προβάλλει έντονα, αν όχι έπιτακτικά, ή ανάγκη συγκέντρωσης χειρόγραφου και έντυπου ύλικού (με φωτογραφική ή ηλεκτρονική μορφή) σε μια κεντρική έρευνητική βάση στον έλληνικό χώρο. Επίσης ή συστηματική διπλωματική μεταγραφή κειμένων και ή κατάρτιση πινάκων συμπραζομένων θα μπορούσε να ανακουφίσει κάπως την ένδεια σε έργα ύποδομής, όπως τα λεξικά, και θα παρείχε πολύτιμα έκδοτικά έργα-λεϊα. Σημαντική επίσης θα ήταν ή έρευνητική έπεξεργασία και μελέτη του ύλικού αυτού προσανατολισμένη προς τα πιό καιρία αιτήματα της μεσαιωνικής φιλολογίας, όπως οι συνθήκες παραγωγής, διάδοσης, διασκευής και πρόσληψης των κειμένων.

Παράλληλα με τó πρόβλημα άνυπαρξίας έγκυρων εκδόσεων προβάλλει και τó πρόβλημα της μη αξιοποίησης των διαθέσιμων αξιοπίστων εκδόσεων. Συγκεκριμένα θα πρέπει να μās άπασχολήσει τó ζήτημα της αξιοποίησης ή ένσωμάτωσης στην έλληνική βιβλιογραφία των σχετικών βιβλίων της έκδοτικής παραγωγής που πραγματοποιείται σε χώρες του έξωτερικού. Θα ήταν ίσως σκόπιμο να ένταθούν οι προσπάθειες για να δημοσιευτούν και στη χώρα μας οι κριτικές εκδόσεις (π.χ. *Πτωχοπροδρομικά*, *Κρασοπατέρας*, *Πωρικολόγος*), που έχουν κυκλοφορήσει σε ειδικευμένες σειρές περιορισμένης άναγνωστικής έμβέλειας¹².

Στην προσπάθεια αξιοποίησης των ήδη εκδεδομένων κειμένων, θα πρέπει να συμπεριληφθούν οι εκδόσεις (σχετικά σύντομων σε έκταση κειμένων) που δημοσιεύονται σε περιοδικά, αλλά δέν γνωρίζουν δημοσίευση ως βιβλία¹³, καθώς και παλαιότερες εκδόσεις –ιδιαιτερα κάποιες ύψηλης στάθμης– που έξαντλούνται χωρίς να επανεκδίδονται έγκαιρα¹⁴.

Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ή έλλειψη ίκανού αριθμού σχολιασμένων εκδόσεων, έμπλουτισμένων με κειμενολογικά, έρμηνευτικά και πραγματολογικά σχόλια. Η άπουσία των έργων γενικότερης φιλολογικής ύποδομής αλλά και ειδικών μονογραφιών καθιστά την ανάγκη αυτή πιεστική, καθώς μία νέα έκδοση κειμένου έχει να ίκανοποιήσει πολλαπλές προσδοκίες, τόσο του έπιστημονικά έξειδικευμένου όσο και του εύρύτερου κοινού. Οι προσδοκίες αυτές είναι ακόμη πιό αυξημένες όταν πρόκειται για περιόδους και περιοχές της γραμματείας που δέν έχουν έξερευνηθεί ακόμη σε βάθος. Δέν χρειάζεται να προσθέσει κανείς ότι στον χώρο της πανεπιστημιακής διδασκαλίας οι σχολιασμένες εκδόσεις θα μπορούσαν να έχουν εύρύτατη έφαρμογή¹⁵. Στην πραγματικότητα ή ένδεια σε εκδόσεις που θα μπορούσαν να καλύψουν τις ανάγκες πανεπιστημιακών παραδόσεων άντανακλā με τόν πιό παραστατικό τρόπο τις ανάγκες και τις έλλείψεις. Η συστηματική διδασκαλία πολλών (και σημαντικών κειμένων) της γραμματείας άποφεύγεται ή δυσχεραίνεται σημαντικά από την άπουσία έγκυρων εκδόσεων (σχολιασμένων ή μη). Παραδείγματος χάριν, ή μελέτη των κειμένων του Σαχλίκη από τους φοιτητές (και πολλών άλλων έργων που έχουν εκδοθεί από τόν W. Wagner) συναντά συχνά άνυπέρβλητα έμπόδια. Η κατάρτιση άνθολογιών της παλιότερης λογοτεχνίας άντιμετωπίζει άνάλογα προβλήματα και ή χρησιμότητά τους –ακόμη και των έγκυρότερων διαθέσιμων άνθολογιών– περιορίζεται όταν σημαντικό μέρος των άνθολογημένων κειμένων άντλείται από άναξιόπιστες ή ξεπερασμένες εκδόσεις.

Η έπισήμανση των έλλείψεων σε εκδόσεις κειμένων ή της ανάγκης για επανεκτίμηση των κειμένων και των γραμματολογικών συμπραζομένων τους μέσα από σύγχρονες και μεθοδολογικά άρτιες εκδόσεις¹⁶ οδηγεί και στο ζήτημα της έκδοτικής μορφής, δεοντολογίας και σκοπιμότητας. Άπλούστερα διατυπωμένο τó έρώτημα είναι: «τί είδους εκδόσεις θέλουμε και για ποιό σκοπό τις θέλουμε;».

Οί υπάρχουσες σειρές κειμένων, οί οποίες έχουν διαφορετικό εύρος και διαφορετικά χαρακτηριστικά, άπαντοῦν ὡς ἓνα σημεῖο σέ τέτοια ἐρωτήματα, ἀλλά και τὰ πολλαπλασιάζουν. Οί προδιαγραφές και τὰ χαρακτηριστικά κάθε σειράς μποροῦν νά ὀδηγήσουν σέ περαιτέρω ἀναζητήσεις.

Ἡ «Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη» πού ἀριθμεῖ 7 τόμους ἀπό τήν γέννησή της (1974) ἐμπλουτίζεται μέ ἀργούς ρυθμούς¹⁷. Ἀποτελεῖ τὸ σημαντικότερο και ἴσως τὸ μόνο πρότυπο σειράς στόν χώρο τῶν ἑλληνικῶν κριτικῶν ἐκδόσεων τῆς παλαιότερης λογοτεχνίας, πού φιλοδοξεῖ νά καλύψει συστηματικά τήν διαπιστωμένη ἔνδεια σέ σύγχρονες, ἀξιόπιστες ἐκδόσεις, ἄρτια πλαισιωμένες φιλολογικά. Κάθε τόμος περιλαμβάνει τήν κριτική ἐκδοση ἑνός ἔργου, ἀναλυτική εἰσαγωγή, σημειώσεις κριτικές, πραγματολογικές και ἐρμηνευτικές, καθὼς και ἐρμηνευτικό γλωσσάριο και πίνακα ὀνομάτων και πραγμάτων.

Στή σειρά «Φιλολογική Βιβλιοθήκη» τοῦ «Ἐρμῆ» ἔχουν παρουσιασθεῖ οί κριτικές ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτόκριτου και τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη τοῦ Στ. Ἀλεξίου. Οί γενικές ἀρχές παρουσίασης τῶν δύο κειμένων ἔχουν χαρακτηριστικά κοινά μέ τήν προαναφερθεῖσα σειρά¹⁸.

Ἡ «Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη» τοῦ «Ἐρμῆ» (τώρα τῆς «Ἐστίας»), ἐξυπηρετεῖ τήν σκοπιμότητα τῶν χρηστικῶν ἐκδόσεων, μέ τήν παρουσίαση ἀρκετῶν φιλολογικῶν ἐκδόσεων. Ὅμως δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη ὁμοιογένεια στόν τρόπο παρουσίασῆς τους. Οί ἐκδόσεις παρουσιάζονται ὡς φιλολογικές (συνήθως ὁ ἐκδότης παρουσιάζεται ὡς ἐπιμελητής) και συχνά ἀποτελοῦν ἀπλουστευμένες ἐπεξεργασίες προηγούμενων ἀξιόπιστων κριτικῶν ἐκδόσεων, μέ παράλειψη τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος και τοῦ φόρτου εἰδικῶν πληροφοριῶν ἢ τῶν ἐκτεταμένων σχολίων (στῆς περιπτώσεως ὅπου προὔπηρχαν τέτοιες πληροφορίες ἢ σχόλια). Τὸ κυρίως κείμενο συνοδεύεται ἀπό εἰσαγωγικό σημεῖωμα (σέ πολλές περιπτώσεις ἐκτενέστατο), γλωσσάριο και συχνά, ἀπό ἀνθολογία κρίσεων γιά τὸ ἔργο. Σέ κάποιες περιπτώσεις τὰ ὄρια ἀνάμεσα στήν φιλολογική και τήν κριτική ἐκδοση εἶναι δυσδιάκριτα (ἀκόμη κι ὅταν ἡ διάκριση αὐτή ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι πηγή τοῦ κειμένου εἶναι τὸ μόνο ἢ τὸ πιὸ ἀξιόπιστο βενετικό ἔντυπο (σέ περίπτωση πού σώζονται περισσότερα τοῦ ἑνός ἀντιτύπου), ἀφοῦ γιά τοὺς σκοπούς τῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας ἢ σημασία τοῦ ἐντύπου εἶναι ἀντίστοιχη μέ τῆ σημασία τοῦ χειρογράφου τῆς παλαιότερης γραμματείας). Ἐπιπλέον, σέ κάποιους ἀπό τοὺς τόμους τῆς σειράς περιλαμβάνεται κριτικό ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖο τοποθετεῖται μετὰ τὸ κείμενο¹⁹.

Ἀπὸ τὸν ἐκδοτικό οἶκο «Στιγμή» ἔχουν παρουσιασθεῖ πέντε τόμοι πού ὅμως δέν φαίνεται νά ἐγγράφονται σέ σειρά (τέσσερεις τῆς κριτικῆς και ἓνας τῆς ἑπτανησιακῆς λογοτεχνίας), καρποὶ και οί πέντε τοῦ ἐκδοτικοῦ μόχθου τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου και τῆς Μάρθας Ἀποσκήτη²⁰. Τὰ ἔργα αὐτὰ παρουσιάζουν κάποιες (ἐνδιαφέρουσες) ἰδιομορφίες: περιγράφονται ὡς φιλολογικές ἐκδόσεις –οί ἐκδότες ἀναφέρονται και ἐδῶ ὡς (φιλολογικοὶ) ἐπιμελητές– πρόκειται ὅμως γιά ἔργα μέ ἐπιδιώξεις διαφορετικές. Διαπιστώνουμε ὅτι ἀποτελοῦν νέες, οὐσιαστικά, κριτικές ἐκδόσεις κειμένων. Ἡ παραδοσιακή δεοντολογία και μορφή τῆς κριτικῆς ἐκδοσης ἔχει διαφοροποιηθεῖ. Ἀντί γιά κριτικό ὑπόμνημα, τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπό κριτικό σημεῖωμα, τὸ ὁποῖο ἐπιτάσσεται, και περιλαμβάνει κατ' ἐπιλογὴν σχολιασμό τῶν γραφῶν και τῶν ἐκδοτικῶν ἀποφάσεων τῶν ἐπιμελητῶν. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις περιλαμβάνονται ἐπίσης και ἐρμηνευτικά σχόλια. Ἡ κυρίως ἐκδοση τοῦ κειμένου συνοδεύεται ἀπό ἐκτενὴ εἰσαγωγή και σχεδὸν ἐξαντλητικά ἐρμηνευτικά γλωσσάρια. Τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ προφανῶς δηλώνουν τήν δημιουργία ἑνός τύπου ἐκδοσης

πού προσπαθεῖ νὰ κινηθεῖ σὲ ἓνα ἐνδιάμεσο ἐπίπεδο ἀνάμεσα στὶς ἐξαντλητικὲς κριτικὲς καὶ τὶς κοινὲς φιλολογικὲς ἐκδόσεις²¹.

Τέλος, ἄς ἐλπίσουμε ὅτι οἱ «Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης» θὰ ἀναλάβουν τὴν πρωτοβουλία νὰ δημιουργήσουν μία νέα σειρὰ κειμένων, μετὰ τὴν πρώτη ἐμφάνισή τους στὸν χῶρο αὐτὸ μὲ τὴν *Θυσία τοῦ Ἀβραάμ* τῶν W. Bakker καὶ A. van Gemert²². Ἡ σχολιασμένη κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου, μὲ ἐκτενὴ εἰσαγωγή καὶ ἄρτια φιλολογικὴ πλαίσισιωση, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα παραδείγματα μιᾶς πρόσφατης κριτικῆς ἔκδοσης πού φιλοδοξεῖ νὰ καλύψει πολλαπλὲς ἀνάγκες καὶ προσδοκίες μὲ συνέπειες καὶ πληρότητα – ἀκολουθώντας καὶ αὐτή, προδιαγραφὲς ἀνάλογες μὲ τὴν «Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη»²³.

Ἀπὸ τὶς ξένες σειρὲς θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε: τὴ μικρὴ γερμανικὴ σειρὰ «Neograeca Medii Aevi» πού περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τέσσερις σχολιασμένες κριτικὲς ἐκδόσεις, καὶ εἰδικὲς μονογραφίες· τὴν ἀκόμη μικρότερη – ὅσον ἀφορᾷ τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα – σειρὰ «Opuscula Graeco-latina», τῆς Κοπεγχάγης (συμπληρώματα τοῦ Museum Tusculanum) πού ἐλπίζουμε νὰ μὴν τερματίστηκε μὲ τὸν πρόωρο χαμὸ τοῦ O. Smith. Πρόκειται γιὰ δύο κριτικὲς ἐκδόσεις βυζαντινῶν δημῶδων κειμένων, μὲ μικρὲς εἰσαγωγὲς καὶ χωρὶς καθόλου κειμενολογικὸ ἢ ἄλλο σχολιασμό²⁴. Ἐκδόσεις κειμένων τῆς παλαιότερης λογοτεχνίας συγκαταλέγονται ἐπίσης ἀνάμεσα στοὺς πολυάριθμους τόμους τῆς σειρᾶς «Miscellanea Byzantina Monacensia» τοῦ Μονάχου²⁵, ἡ ὁποία καλύπτει πληθώρα θεμάτων καὶ μεθοδολογικῶν προσεγγίσεων. Οἱ τελευταῖες παρουσιάζουν ποικιλομορφία πού δὲν ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἐντάσσονται σὲ μία λογικὴ σειρὰ, ἔστω καὶ μὲ τὰ χαλαρὰ κριτήρια ὁμοιογένειας τῶν προδιαγραφῶν πού χαρακτηρίζουν κάποιες ἀπὸ τὶς προαναφερθεῖσες σειρὲς.

Ἡ ὡς ἐδῶ προσπάθεια χάραξης – μὲ πολὺν ἄδρες γραμμὲς – ἐνὸς ἐκδοτικοῦ χάρτη δειχνεῖ συνύπαρξη (καὶ σὲ ὀρισμένες μόνο περιπτώσεις συνάρτηση) κριτικῶν καὶ χρηστικῶν/φιλολογικῶν ἐκδόσεων· πολλὲς περιοχὲς παραμένουν ἄγνωστες καὶ ἀνεξερεύνητες, ἄλλες εἶναι ἀπρόσιτες στοὺς μὴ ἔμπειρους ἐξερευνητὲς καὶ ἄλλες μερικῶς γνωστὲς.

Δίπλα στὸ ζήτημα τῶν μεθοδολογικῶν προτύπων καὶ τῶν ἐκδοτικῶν προθέσεων προβάλλει καὶ τὸ πρόβλημα προσδιορισμοῦ τοῦ προσδοκώμενου κοινοῦ. Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ προσδοκώμενου κοινοῦ ἐνδεχομένως ἐπιχειρεῖται σὲ συνάρτηση μὲ τὶς ἐκδοτικὲς προθέσεις πού προσβλέπουν ἀφ' ἐνὸς στὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη καὶ ἀξιοποίηση τοῦ κειμένου ἀπὸ εἰδικούς μελετητὲς-ἀσκημένους ἀναγνώστες καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν ἀνάγνωση, πληροφόρηση, τέρψη ἀπὸ ἓνα πολυσυλλεκτικὸ καὶ ἀνομοιογενὲς κοινό. Πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικοὺς τύπους πρόσβασης, ἀνάγνωσης καὶ ἐκμετάλλευσης τῶν κειμένων (γιὰ νὰ δανειστώ τὴν διατύπωση τοῦ Γ. Κεχαγιόγλου)²⁶, πού ὅμως δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀλληλοσυγκρουόμενοι, μπορεῖ μάλιστα νὰ εἶναι καὶ συμπληρωματικοί. Ἐφαρμόζοντας τὴν διάκριση αὐτὴ σὲ κριτικὲς καὶ χρηστικὲς ἐκδόσεις θὰ μπορούσαμε νὰ προχωρήσουμε στὸν ἐξῆς ἀπλὸ (ἢ κοινότοπο) συλλογισμό: ἂν ἡ κριτικὴ ἔκδοση εἶναι (ἢ θὰ πρέπει νὰ εἶναι) προῖον ὑψηλῆς εἰδίκευσης καὶ ἄρτιας μεθοδολογίας, ἢ χρηστικὴ ἔκδοση εἶναι (ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι) προῖον ἐπιστημονικῆς ὠριμότητος καὶ ἰσορροπίας. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ φιλολογικὲς/χρηστικὲς ἐκδόσεις προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξη ἔγκυρων κριτικῶν ἐκδόσεων – ὡστόσο αὐτὴ ἢ ἱεράρχηση δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ δεσμευτικά.

Ἐξάλλου, ὑπάρχουν κριτικὲς ἐκδόσεις πού θαυμάσια μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν χρηστικὲς λόγω τῆς ὑψηλῆς ποιότητάς τους καὶ τοῦ τρόπου παρουσίας τοῦ κειμενολογικοῦ

και έρμηνευτικού ύλικού (αν παραμερίσουμε την φοβία του κριτικού υπομνήματος, που αποτελεί περισσότερο θέμα έξοικείωσης και διαπαιδαγώγησης του άναγνώστη). Αν páλι αποκλείσουμε την παρουσία κριτικού υπομνήματος και ειδικού φιλολογικού ύλικού από τις άπαιτήσεις μιας χρηστικής έκδοσης, δέν θα δυσκολευτούμε να βρούμε κάποιες κριτικές εκδόσεις που μπορούν μάλλον εύκολα να προσαρμοσθούν σε χρηστικές²⁷. Παράλληλα κυκλοφορούν και εκδόσεις που υποτίθεται ότι άπευθύνονται σε ευρύτερο κοινό, χωρίς ούσιαστικά να έχουν καταρτιστεί με την δέουσα πληρότητα.

Έγινε λόγος παραπάνω για την εύχρηστία ή άναγνωσιμότητα μιας έκδοσης. Σε σχέση με τó θέμα αυτό, ένα έρώτημα που θα πρέπει να τεθεί είναι αν ή εύχρηστία ή ή άναγνωσιμότητα μιας έκδοσης έξαρτάται από την ύπαρξη ή την άπουσία κριτικού υπομνήματος και τó άκριβές σημείο της τοποθέτησής του στο βιβλίο. Τó δεύτερο έρώτημα που προκύπτει είναι αν ή χρήση των όρων *κριτική, φιλολογική, χρηστική, σχολιασμένη έκδοση* σημασιοδοτεί και την ποιότητα ή τó κύρος μιας έκδοσης: επίσης τó κατά πόσον έπιχειρεί να προσδιορίσει τó είδος του προσδοκώμενου κοινού και άναλόγως να έξυπηρετήσει τις άνάγκες του (ή να περιορίσει τις άπαιτήσεις του).

Με βάση τά πολλά διαθέσιμα παραδείγματα (κυρίως από τόν χώρο της δυτικοευρωπαϊκής βιβλιογραφίας) και μέσα από μία άναγκαστικά υποκειμενική εκτίμηση προκύπτει ότι ή κατάρτιση μιας άξιόπιστης εύχρηστης, άναγνωσιμης (ή και «έκλαϊκευτικής») έκδοσης που άπευθύνεται στο ευρύτερο κοινό, αποτελεί σοβαρή πρόκληση έπιστημονικής έπαρκειας. Συχνά ένα τέτοιο έγχείρημα μπορεί να άντιμετωπίσει μεγαλύτερες δυσκολίες κατάρτισης απ' ό,τι τó είδος της έκδοσης που άπευθύνεται σε κοινό έξειδικευμένων μελετητών. Κυρίως άπαιτεί συμπύκνωση, χωρίς σκοτεινότητα, απλότητα χωρίς άπλοϊκότητα και άνάλυση χωρίς σχολαστική πολυλογία: συχνά άπαιτεί μέροςνα για ένσωμάτωση πληροφοριών (όπως λ.χ. λεξιλογικές ή πραγματολογικές σημειώσεις), ή παράλειψη των οποίων μπορεί να μην δημιουργεί προβλήματα στους άσκημένους μελετητές, αποτελεί όμως έμπόδια πρόσβασης στο κείμενο από τόν μη ειδικό άναγνώστη (π.χ. στόν φοιτητή της Φιλολογίας, για να άναφερθούμε σε μία κατηγορία μάλλον υποψιασμένων άναγνωστών).

Φυσικά, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ή εύχρηστία ή ή άναγνωσιμότητα μιας έκδοσης (ας διευκρινιστεί μόνον ότι από τó σύνολο των δυνατών σημασιών θα πρέπει μάλλον να αποκλείσουμε την αυθαίρετη συνάρτηση της *μορφής* της έκδοσης με την *τέρψη* που μπορεί να προσφέρει τó κείμενο στόν άναγνώστη – κάτι που προσδιορίζεται από παράγοντες τελείως προσωπικούς και υποκειμενικούς). Πρίν όμως άπορρίψουμε την ιδέα των reader-friendly εκδόσεων στό όνομα της άυστηρης έπιστήμης, ας άνατρέξουμε σε άλλες φιλολογίες για παραδείγματα, για να συνειδητοποιήσουμε ότι ή ύπαρξη χρηστικών εκδόσεων έξαρτάται άμεσα από την ύπαρξη φιλολογικά άρτιων, έξειδικευμένων εκδόσεων (κριτικών – σχολιασμένων – άναλυτικών). Τά διαθέσιμα παραδείγματα είναι πάμπολλα. Άς μου έπιτραπεί να κάνω ένα άλμα στην φιλολογία του 20ού αιώνα επιλέγοντας ένα άκραίο, ίσως, παράδειγμα από τόν χώρο της μοντερνιστικής λογοτεχνίας και της γενετικής έκδοτικής μεθοδολογίας.

Άς θυμηθούμε την τρίτομη έκδοση του *Όδυσσέα* του J. Joyce από τόν Hans Walter Gablet (έκδοση που αποτελεί καρπό της γενετικής κριτικής θεωρίας, ή όποια έπηρεάστηκε σημαντικά από την προβληματική της έκδοτικής των μεσαιωνικών κειμένων)²⁸. Τó μνημειωδών διαστάσεων (μεταφορικά και τεχνικά) έργο του Gablet άνακίνησε εκ βάθρων τó

ζήτημα της μορφής και της ανάγνωσης του μοντερνιστικού μυθιστορήματος²⁹. Η αναλυτική έκδοση του Gabler οδήγησε όμως και στην κατάρτιση νέας χρηστικής έκδοσης που δημοσιεύτηκε από τρεις εκδοτικούς οίκους Random House, Bodley Head και Penguin Books σε σχεδόν πανομοιότυπη μορφή. Το νέο χρηστικό κείμενο συνοδεύεται από σύντομα επεξηγηματικά και ερμηνευτικά σχόλια και καταρτίστηκε με το σκεπτικό της μεθοδολογικής αριότητας και της κάλυψης των αναγκών ενός ευρύτερου αναγνωστικού κοινού με κριτήρια την αναγνωσιμότητα και την ευχρηστία.

Αλλά για να αναφερθούμε και σε άλλες σειρές κειμένων: ποιά ουσιαστικά έπιστημονικά ψεγάδια βρίσκουμε στην σειρά «Penguin Classics» με την οποία εργάζονται οι προπτυχιακοί φοιτητές των βρετανικών πανεπιστημίων, ή στην σειρά «Arden Shakespeare», ή οποία καλύπτει τις ανάγκες ενός πολυσυλλεκτικού αναγνωστικού κοινού (που περιλαμβάνει λόγιους μελετητές αλλά και άπλους φιλαναγνώστες);

Ας αναφέρω επίσης ένα παράδειγμα από την μεσαιωνική φιλολογία: το *Roman de la Rose*, σε έκδοση του Armand Strubel που κυκλοφορεί στην ευρείας κατανάλωσης και απήχησης σειρά «Livre de Poche»³⁰. Η έκδοση αυτή διαθέτει όχι μόνο κριτικό υπόμνημα, αλλά και κατατοπιστική εισαγωγή, πλήθος συνοπτικών αλλά περιεκτικών (υποσέλιδων) σημειώσεων, εκτός από την απαραίτητη για τον σύγχρονο γάλλο αναγνώστη μετάφραση σε μοντέρνα γαλλικά.

Είναι προφανές ότι πρότυπα υπάρχουν, όπως εξάλλου έπισήμανε και ο Γ.Π. Σαββίδης. Αυτό που λείπει είναι ή αντιμετώπιση των προβλημάτων που θα προέκυπτε από ρεαλιστικές εκτιμήσεις των αναγκών, από την αναθεώρηση των εκδοτικών ήθων και την αναζήτηση της σκοπιμότητας των επιθυμητών εκδόσεων, θέματα που οι πανεπιστημιακές φιλολογικές κοινότητες και ή (ακαδημαϊκή ή μή) κριτική δεν έχουν αποφασίσει να αντιμετωπίσουν δυναμικά ή συστηματικά³¹.

Σε συνδυασμό με τὰ παραπάνω, σκόπιμο θά ήταν να θιγούν και κάποια ζητήματα εκδοτικής θεωρίας.

Θά μπορούσαμε να πούμε ότι σε γενικές γραμμές ή ελληνική εκδοτική θεωρία παραμένει μάλλον άσυγκίνητη από την άμφισβήτηση της έγκυρότητας της Λαχμανιανής μεθόδου (είδικότερα στην εκδοτική των μεσαιωνικών κειμένων) που έχει εκδηλωθεί ήδη από την εποχή του Joseph Bédier³² και δίνει στις μέρες μας εξαιρετικά ενδιαφέροντα δείγματα γραφής σε θεωρητικό επίπεδο, όπως και καινούργιους προσανατολισμούς στην εκδοτική πρακτική³³. Αν και δεν έχουν λείψει οι φωνές προς αυτή την κατεύθυνση, δεν έχει δημιουργηθεί ακόμη ο επιθυμητός διάλογος επί του θέματος στον χώρο της ελληνικής φιλολογίας³⁴. Οι συνοπτικές ή κατά κώδικα εκδόσεις αντιμετωπίζονται ως αίρεση από τους ευαγγελιστές της κριτικής ορθοδοξίας³⁵, ενώ συχνά συγχέεται ή σκοπιμότητα μίας τέτοιας έκδοσης και το μεθοδολογικό αίτημα του έγχειρήματος με το πρόβλημα της επάρκειας ή μη του εκδότη στην κατάρτιση μίας τέτοιας έκδοσης και τον βαθμό έπιτυχίας του αποτελέσματος. Η εκδοτική ορθοδοξία, ασφαλώς πίσω από τον βαρύ έξοπλισμό και το κύρος της κλασικής φιλολογίας, ακολουθεί το (άνωφελο συχνά) κινήγι του αρχετύπου. Δεν λείπουν οι περιπτώσεις που το κινήγι αυτού του είδους κατέληξε στην κατάρτιση ενός κειμένου που δεν υπήρξε ποτέ και του οποίου την πατρότητα μπορεί να διεκδικήσει μόνο ο ίδιος ο εκδότης³⁶.

Είναι, νομίζω, προφανής ή ανάγκη δημιουργίας ενός μόνιμου θεσμού, υπό το σχήμα

ἔξειδικευμένου Συνεδρίου ἢ εἰδικοῦ σεμιναρίου, γιὰ τὴν ἀνταλλαγή ἀπόψεων πάνω σὲ θέματα ἐκδοτικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς (μιὰ προσπάθεια ποὺ ξεκίνησε ὁ Hans Eideneier, μὲ τὸ Συνέδριο «Neograeca Medii Aevi», στὴ συνέχεια ὅμως ὁ συνεδριακὸς αὐτὸς θεσμὸς δὲν διατήρησε τὸν καθαρὰ ἐκδοτικὸ του χαρακτήρα)³⁷. Ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδυναμία θέσπισης ἐνιαίων ἐκδοτικῶν κανόνων δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιὰ τὴν δημιουργία ἐνὸς τέτοιου θεσμοῦ. Χρειάζεται λοιπὸν νὰ ὀργανωθεῖ καὶ νὰ συντηρηθεῖ μὲ ζῆλο ἓνα forum οὐσιαστικῆς συζήτησης, ποὺ θὰ πρέπει μεταξὺ ἄλλων, νὰ διαρρήξει τὰ στεγανά τῆς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς αὐτάρκειας καὶ αὐταρέσκειας καὶ νὰ ἐπιζητήσει τὴν ἀνταλλαγή ἐμπειριῶν μὲ τοὺς φιλόλογους τῶν ξένων γραμματειῶν, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ διάλογος μὲ τοὺς κλασσικοὺς φιλόλογους ὅσο καὶ μὲ τοὺς φιλόλογους τῆς λόγιας βυζαντινῆς γραμματείας πρέπει νὰ παραμεληθεῖ.

Ἡ νεοελληνικὴ ἐκδοτικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ μπορεῖ νὰ λάβει ἐξαιρετικὰ γόνιμα ἐρεθίσματα ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῆς κλασσικῆς φιλολογίας (κυρίως στὴν κατάρτιση σχολιασμένων ἐκδόσεων), ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς ἐκδοτικὲς ἀναζητήσεις τῆς δυτικῆς μεσαιωνικῆς φιλολογίας καὶ τὴν κριτικὴ ἐξέταση ἢ τὴν ἀπόρριψη τοῦ λαχμανιανοῦ μοντέλου³⁸ καὶ τέλος, γιὰτί ὄχι, ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη προβληματικὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀμερικανικῆς ἐκδοτικῆς κριτικῆς γιὰ τὴ νεότερη λογοτεχνία. Ἴσως κάτι ἔχουμε νὰ μάθουμε π.χ. ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα (ἀλλὰ καὶ τὶς ἔριδες) τῆς σύγχρονης κειμενικῆς κριτικῆς στὸ ἐπίμαχο θέμα τῶν τελικῶν προθέσεων τοῦ συγγραφέα³⁹.

Ἐπιστρέφοντας στὶς ἐκδοτικὲς ἀπορίες τοῦ νεοελληνιστῆ Σαββίδη: στὴν συλλογιστικὴ του γιὰ δημιουργία χρηστικῶν ἐκδόσεων, δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε νὰ ἀνιχνεύσουμε στοιχεῖα τοῦ ἀγγλοσαξονικοῦ κοινοῦ νοός. Ἕνας σύγχρονος βρετανὸς μελετητῆς τῆς βυζαντινῆς δημῶδους λογοτεχνίας σχολιάζοντας τὸ πρόβλημα τῶν ἐκδοτικῶν ἐλλείψεων σημειώνει:

Ἄντι γιὰ τὶς «τελικές» κριτικὲς ἐκδόσεις, οἱ ὁποῖες ὅσο πιὸ ὀριστικὲς τόσο πιὸ ὀγκώδεις καὶ δύσχρηστες τείνουν νὰ εἶναι, στὶς περισσότερες περιπτώσεις θὰ προτιμοῦσα νὰ ὑπάρχει ἡ δυνατότητα ἐπιλογῆς ἀπὸ μιὰ ποικιλία ἐκδόσεων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ καθεμιὰ θ' ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου καὶ τὴν ὁποία θὰ μπορούσαν νὰ ἐξετάσουν κριτικὰ οἱ σύγχρονοι μελετητῆς καὶ ἀναγνώστες⁴⁰.

Ἄντι συμπερασματικοῦ σχολίου ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ χρῆση ἐνὸς παραθέματος ἀπὸ τὸν Jerome J. McGann· πρόκειται γιὰ σχόλιο ποὺ διανθίζει τὸν προβληματισμὸ του σχετικά μὲ τὴ μεθοδολογία καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῶν σύγχρονων κριτικῶν ἐκδόσεων (μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀναλυτικὴ ἐκδοσὴ τοῦ Ὀδυσσεά ποὺ μνημονεύθηκε παραπάνω):

Would anyone think that Hans Gabler's edition of Ulysses is a work to be read? I would remind you that Francis Bacon, three and a half centuries ago, may have had us in mind when he observed: «Some books are to be tasted, others to be swallowed, and some few to be chewed and digested». He said he was speaking metaphorically, but I am no longer so sure⁴¹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Τὸ κείμενο τῆς προφορικῆς ἀνακοίνωσης παρουσιάζεται ἐδῶ ἐλαφρὰ τροποποιημένο καὶ ἐμπλουτισμένο μὲ τὶς ἀπαραίτητες ὑποσημειώσεις. Χρήσιμες ὑποδείξεις προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐποικοδομητικὴ συζήτηση μὲ τοὺς συναδέλφους τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης στὸ σεμινάριο τοῦ Τομέα Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας. Θὰ πρέπει νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν Θάνο Μαρκόπουλο καὶ τὸν Στέφανο Κακλαμάνη ποὺ διάβασαν τὸ κείμενο, συζήτησαν μαζί μου θέματα ποὺ θίγονται στὸ ἄρθρο αὐτὸ καὶ πρότειναν βελτιώσεις. Ὅπως εἶναι αὐτόνοτο, στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὴν ἐκφώνηση τῆς ἀνακοίνωσης μέχρι τὴν ἐκτύπωση τοῦ παρόντος τόμου, πολλὰ δεδομένα ἔχουν μεταβληθεῖ. Τὸ ἐκδοτικὸ τοπίο ἔχει ἀλλάξει σημαντικὰ μὲ τὴν ἐμφάνιση ἀρκετῶν νέων καὶ σημαντικῶν ἐκδόσεων, ἀλλὰ καὶ πολλῶν συμβολῶν στὸν τομέα τοῦ θεωρητικοῦ ἐκδοτικοῦ προβληματισμοῦ. Ἡ ἐνσωμάτωση τῶν νέων Βιβλιογραφικῶν δεδομένων, καθὼς θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ ριζικὴ ἀναδιαμόρφωση ὁλόκληρου τοῦ ἄρθρου, δὲν ἦταν ἐφικτή. Πὰ τὶς πρόσφατες ἐξελίξεις βλ. χαρακτηριστικὰ Hans Eideneier - Ulrich Moennig - Νότης Τουφεξῆς (ἐπιμ.), *Θεωρία καὶ Πράξη τῶν ἐκδόσεων τῆς ὑστεροβυζαντινῆς, ἀναγεννησιακῆς καὶ μεταβυζαντινῆς δημόδους γραμματείας*. Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IVa, Ἀμβούργο 28-31.1.1999, Ἡράκλειο 2001.

1. Γ.Π. Σαββίδης, «Ἐκδοτικὲς ἀπορίες ἑνὸς νεοελληνιστῆ», *Μαντατοφόρος* 25-26 (Νοέμβριος 1987), 35-44, ἀνατ. *Τράπεζα Πνευματικῆ* (1963-1993), Ἀθήνα 1994, 177-186.
2. «Στὰ 1935, ὁ τότε τριαντατετράχρονος ὑφηγητῆς Ἰωάννης Συκουτρῆς - ἡ αὐθεντικότερη φιλολογικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ νεότερου Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὸν Κοραῆ - δημοσίευσε στὴν «Νέα Ἑστία» ἕνα δεκασέλιδο μελέτημα, μὲ τίτλο «Κριτικὲς ἐκδόσεις νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων». Ἐκτοτε, ἐπὶ μισὸν αἰῶνα, κανένας, ὅσο γινώριζω, δὲν ἐδοκίμασε νὰ ἐνημερώσει τὴν ἀψογὴ ἐκδοτικὴ θεωρία τοῦ Συκουτρῆ, πλουτίζοντάς τὴν μὲ νεότερη προβληματικὴ, καθὼς καὶ μὲ τὶς ἔκτοτε ἐμπειρίες τῆς ἐπιμέρους ἐκδοτικῆς πρακτικῆς στὴν σύγχρονη Ἑλλάδα καὶ τῶν ἀπανταχοῦ νεοελληνιστῶν», ὁ.π. 177-178.
3. Γ.Π. Σαββίδης, ὁ.π., 180.
4. Βλ. π.χ. Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Εἰσαγωγή στὴν Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήνα 1983, σ. 188 καὶ 1996, σ. 244, ὅπου ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται γιὰ τὶς ἐκδόσεις «Ἀπάντων» νεοελλήνων συγγραφέων ἀπὸ τὸν Γ. Βαλέτα.
5. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι σὲ ἄλλα κείμενά του ὁ Γ.Π. Σαββίδης δὲν εἶχε περιγράψει μὲ σαφήνεια τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴ σκοπιμότητα μιᾶς χρηστικῆς ἐκδοσης. Βλ. τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ ἰδίου: «Γιὰ μιὰ νέα χρηστικὴν ἐκδοσὴ τοῦ "Ἐρωτόκριτου"», *Παλίμψηστον* 12 (1992), 127-189· ἐπίσης, «Γιὰ μιὰ νέα χρηστικὴν ἐκδοσὴ τοῦ "Ἐρωτόκριτου"», *Ἀκτὴ 15* (Καλοκαίρι 1993), 271-288.
6. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὁ χρηστικὸς χαρακτήρας τῆς ἐκδοσης δηλώνεται μὲ τὴν υἱοθέτηση τοῦ ὅρου *φιλολογικὴ ἐκδοσὴ* ἢ *ἐπιμέλεια* καὶ τὴν παρουσία *φιλολογικοῦ ἐπιμελητῆ*. Γιὰ τὴν σημασία καὶ τὴν χρῆση τῶν ὄρων *κριτικὴ* καὶ *φιλολογικὴ ἐκδοσὴ* στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία, βλ. χαρακτηριστικὰ, Π. Δ. Μαστροδημήτρης, ὁ.π., 1996, 431-4, 453. Ἄξιζοι νὰ μελετηθεῖ εἰδικότερα ἡ ἱστορία τῆς προέλευσης καὶ χρῆσης τοῦ ὅρου *φιλολογικὴ ἐκδοσὴ* καὶ τὸ περιεχόμενό του στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία (σύμφωνα πρὸς τὴν πρακτικὴ ποὺ ἀντιπροσωπεύει). Ἀντίστοιχος ὅρος δὲν χρησιμοποιεῖται στὶς ξένες φιλολογικὲς σχολές, ἀπ' ὅ,τι δείχνουν τὰ σχετικὰ ἐγχειρίδια καὶ ἡ τρέχουσα ἐκδοτικὴ πρακτικὴ. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 130, γιὰ τὴν ἀσάφεια ἢ τὴν ρευστότητα τῆς χρήσης τῶν ὄρων ποὺ σὲ κάποιες περιπτώσεις δημιουργεῖ ἔντονες ἀπορίες. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ὁ ὅρος *φιλολογικὴ ἐκδοσὴ* ἢ *ἐπιμέλεια* χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει μιὰ κριτικὴ ἐκδοσὴ, καταρτισμένη μὲ ἐπιστημονικὴ συνέπεια καὶ δεοντολογία (βλ. χαρακτηριστικὰ Πῶργος Κεχαγιόγλου, *Τὰ Παραμῦθια τῆς Χαλμάς. Ἀραβικὸν Μυθολογικόν*, τ. Α', Β', Ἀθήνα 1988, σ. 363: «*Ἀρχὲς τῆς ἐκδοσης: Ἡ παρούσα ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου εἶναι φιλολογικὴ. (Δείγματα μὴ φιλολογικὰ ἐπεξεργασμένων κειμένων τοῦ 18ου αἰ. μπορεῖ νὰ βρεῖ ἀφθονὰ ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης: φωτομηχανικὲς ἀναπαραγωγὲς ἐκδόσεων τῆς εποχῆς, διπλωματικὲς, ἢ ἐλάχιστα τροποποιημέναι ἐκδόσεις ἔργων τῶν χρόνων τοῦ Διαφωτισμοῦ κ.ά. Δὲν συμφωνῶ μὲ τὴν πρακτικὴν τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν*». Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι ἡ προαναφερθεῖσα ἐκδοσὴ διαθέτει καὶ κριτικὸ ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖο γιὰ πρακτικούς, ὅπως ἀναφέρεται, λόγους δὲν παρατίθεται κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο). Ἄλλοτε ὁ ὅρος δηλώνει ἀπλῶς τὴν ἀπουσία κριτικοῦ ὑπομνήματος (βλ. παρακάτω, σ. 000 καὶ σημ. 000) καὶ ἄλλοτε, κρίνοντας ἀπὸ πολλαπλὰ παραδείγματα προερχόμενα κυρίως ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς νεοελληνικῆς βιβλιογραφίας, ἔχει μᾶλλον ὑποποτὸ περιεχόμενο ποὺ συγκλίνει περισσότερο μὲ τὴν ἐνοποίηση τῆς ὀρθογραφίας, τὴ διόρθωση τυπογραφικῶν λαθῶν προηγουμένης ἐκδοσης ἢ καὶ μόνη τὴ διόρθωση τυπογραφικῶν δοκιμῶν.
7. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει βιβλιογραφικὸς ὁδηγὸς ποὺ νὰ καλύπτει συνολικὰ τὴν ἐκδοτικὴ παραγωγὴ τῆς βυζαν-

- τινής δημόδους γραμματείας. Το συμπλήρωμα βιβλιογραφίας που παρατίθεται στην ελληνική μετάφραση της *Ιστορίας της Βυζαντινής Δημόδους Λογοτεχνίας* του H.-G. Beck (Αθήνα 1993, 321-334), δέν καλύπτει όλες τις πρόσφατες εξελίξεις στον τομέα της έκδοτικής. Η λεπτομερειακή χαρτογράφηση και αξιολόγηση της έκδοτικής δραστηριότητας βρίσκεται βέβαια έξω από τις επιδιώξεις και τις δυνατότητες του παρόντος άρθρου. Εύλογο είναι ότι κάποιες από τις πρόσφατες εκδόσεις δέν θά άναφεροϋν, έφόσον οί άναφορές σέ έκδοτικά έγχειρήματα που γίνονται παρακάτω άποσκοποϋν νά χρησιμεϋσουν ως δείγματα ή παραδείγματα και δέν άποβλέπουν σέ αξιολογικούς χαρακτηρισμούς και συγκρίσεις ή έπιμέρους διαφωνίες με την μέθοδο ή την τεχνική συγκεκριμένων εκδόσεων.
8. Π.χ. έχουν καταρτιστεί πιά νέες εκδόσεις τών *Πτωχοπροδρομικών* ποιημάτων και του *Πωρικολόγου*: Hans Eideneier, *Ptochorhodromos*. Einführung, kritische Ausgabe, deutsche Übersetzung, Glossa, Κολωνία 1991) και Helma Winterwerb, *Porikologos*. Einleitung, kritische Ausgabe aller Versionen, Übersetzung, Textergleiche, Glossar, kurze Betrachtungen zu den fremdsprachlichen Versionen des Werks sowie zum Orsariologos, Κολωνία 1992.
 9. Πά μιá έπισκόπηση της σχετικής πρόσφατης βιβλιογραφίας και της έκδοτικής δραστηριότητας βλ. πρόχειρα Roderick Beaton, *Η Έρωτική Μυθιστορία του Έλληνικού Μεσαίωνα*, μετάφρ. Νίκη Τουρώνη (άπό τη δεύτερη άγγλική άναθεωρημένη και έπανξημένη έκδοση), Αθήνα 1996, 275-278. Αίσθητή είναι ή έλλειψη μιás πλήρους έκδοσης της μετάφρασης της *Θησιδίας* του Βοκκάκιου. Πρόσφατα δημοσιεύτηκε ή κριτική έκδοση του *Πολέμου της Τρωάδος* (βλ. παρακάτω, σημ. 7) που παρέμενε σχεδόν άγνωστος. Ώστόσο, ή γενικότερη κατάσταση δέν είναι ικανοποιητική και οί περισσότερες μυθιστορίες έχουν άνάγκη νέων εκδόσεων που θά προωθήσουν την πληρέστερη μελέτη και κατανόηση του λογοτεχνικού είδους της μυθιστορίας, αλλά και της ευρύτερης γραμματείας και τών μηχανισμών παραγωγής της. Πολύ διδακτικό είναι τó παράδειγμα της έκρηξης τών μελετών γιά τόν *Διγενή Ακρίτη* που άκολούθησε μετά την κριτική έκδοση του Στ. Άλεξίου τó 1985.
 10. Ο βιβλιογραφικός όδηγός στό: *Λογοτεχνία και Κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, έπιμ. David Holton, μετάφρ. Ναταλία Δελιγιαννάκη, Ηράκλειο 1997, 337-372, είναι ό πληρέστερος διαθέσιμος γιά την Κρητική Λογοτεχνία. Τά τελευταία χρόνια έχουν έμφανιστεί αρκετές νέες εκδόσεις, όπως τών έργων του Ντελλαπόρτα άπό τόν Μ. Ι. Μανούσακα, του *Κρητικού Πολέμου* του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή, της *Έρωφίλης*, του *Βασιλέως του Ροδολίνου* κ.ά. άπό τούς Στ. Άλεξίου και Μ. Άποσκίτη, της *Θυσίας του Άβραάμ* άπό τούς W. Bakker και A. van Gemert, γιά νά άναφέρω μόνο μερικές (έπίσης, βλ. παρακάτω, σημ. 20).
 11. Σημαντικό μέρος τών παλαιότερων εκδόσεων (όχι μόνο της έπτανησιακής παραγωγής) χαρακτηρίζεται άπό άνεπάρκεια και χρειάζεται άντικατάσταση, όπως π.χ. ή έκδοση τών έργων του Ίάκωβου Τριβώλη. Επίσης, πολλές εκδόσεις είναι έξαιρετικά δυσεύρετες ή έξαντλημένες. Άπό τά έργα της έπτανησιακής λογοτεχνίας που παραμένουν ουσιαστικά άγνωστα, χαρακτηριστικά άναφέρω μερικά σημαντικά: την διασκευή της *Θησιδίας* με τίτλο *Θησέος και γάμοι της Έμίλιας* (που τυπώθηκε τó 1529 και άποδίδεται στον Δημήτριο Ζήνο), την μετάφραση της *Βατραχομυομαχίας* του Δημητρίου Ζήνου (που τυπώθηκε τó 1539), την μετάφραση του *Pastor Fido* του Μιχαήλ Σουμμάκη (που τυπώθηκε τó 1658), την μυθιστορία *Καλόανδρος Πιστός* (μετάφραση της ίταλικής μυθιστορίας *Calloandro Fedele* που χρονολογείται μετά τó 1653). Άς προστεθεί ή *Ίλιάδα* του Λουκάνη που ύπάρχει μόνο σέ φωτομηχανική άνάτυπωση). Χωρίς νεότερη έκδοση παραμένουν επίσης οί μεταφράσεις: της *Βατραχομυομαχίας* άπό τόν Άντώνιο Στρατηγό (1745) και του *Aminta* του Torquato Tasso άπό τόν Γεώργιο Μόρμωρη (1745).
 12. Π.χ. ή μεγάλη κριτική έκδοση του *Σπανού* άπό τόν Hans Eideneier (1977) παρουσιάστηκε στην σειρά του «Έρμη» με άπλουστευμένη μορφή (Αθήνα 1990). Τó παράδειγμα είναι θετικό (βλ. και παρακάτω, σημ. 18, 19, σχετικά με άλλα έργα της σειράς), όμως ή άνάγκη κριτικών εκδόσεων στην ελληνική βιβλιογραφία δέν μπορεί νά καλυφθεί με τόν τρόπο αυτό.
 13. Π.χ. ή σχολιασμένη κριτική έκδοση του *Άπόκοπου* που δημοσιεύεται στό 1964 στό *Κρητικά Χρονικά* δέν κυκλοφορεί ως βιβλίο· καταρτίζεται αρκετά χρόνια άργότερα μικρή χρηστική έκδοση στη σειρά «Νέα Έλληνική Βιβλιοθήκη» του «Έρμη» (Αθήνα 1971, άνατ. 1979). Στην έκδοση του 1971 ό Στ. Άλεξίου έπιφέρει άλλαγές στό κείμενο που θά πρέπει νά θεωρηθούν βελτιώσεις της προηγούμενης· αίσθητή όμως παραμένει ή έλλειψη μιás άυτοτελούς σχολιασμένης έκδοσης. Μετά την εμφάνιση καινούργιων έρευνητικών δεδομένων (κυρίως μετά την διερεύνηση τών τυπολογικών και φιλολογικών δεδομένων άπό τόν Νίκο Παναγιωτάκη («Τó κείμενο της πρώτης έκδοσης του *Άπόκοπου*. Τυπογραφική και φιλολογική διερεύνηση», *Θησαυρίσματα* 21 (1991), 89-209), προβάλλει ως έλκυστική, άν όχι άναγκαία, ή προοπτική μιás κριτικής έκδοσης, ή όποία μπορεί νά μήν άνατρέψει ριζικά την έκδοτική παρουσίαση του κειμένου, ώστόσο θά εκθέσει άναλυτικά τά δεδομένα της

- οὐσιαστικά εμπλουτισμένης έρευνας. Έχει γίνει γνωστό ότι έτοιμάζονται συγχρόνως δύο νέες εκδόσεις του *Άποκοπου*, από τον Μιχάλη Λασιθιωτάκη και τον Peter Vejleskov.
14. Π.χ. οι σχολιασμένες κριτικές εκδόσεις της *Βοσκοπούλας* από τον Στυλιανό Άλεξίου (Ήράκλειο 1963) και του *Κατζούρμπου* από τον Λίνο Πολίτη (Ήράκλειο 1964) που δημοσιεύτηκαν από την «Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών» έχουν εξαντληθεί. Έτοιμάζεται όμως ανάπτυξη της έκδοσης του *Φορτουνάτου* από τον Alfred Vincent. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον συνάδελφο Άλεξη Καλοκαιρινό για τις πληροφορίες αυτές.
 15. Προς μία τέτοια κατεύθυνση χρήσιμα είναι τα παραδείγματα του *Διγενή Άκρίτη* Ε με άγγλική μετάφραση και σχόλια του David Ricks, *Byzantine Heroic Poetry*, Bristol 1990 και του *Διγενή Άκρίτη* Γ με πρόλογο του Enrico Maltese, Ιταλική μετάφραση και σχόλια του Paolo Odorico: *Digenis Akritas: poema anonimo bizantino*, Φλωρεντία 1995, που βασίζονται στις εκδόσεις Άλεξίου (1985) και Trapp (1971) αντίστοιχα. Δεν μπόρεσα να συμβουλευτώ την αντίστοιχη έργασία της Christiana Rizzo Neruo για τον *Διγενή Άκρίτη* Ε με Ιταλική μετάφραση και σχόλια.
 16. Για τα σύγχρονα ζητούμενα της γραμματολογίας και την «ανάβαθμιση» του ρόλου της φιλολογικής κριτικής βλ. το άρθρωμα «New Philology» του περιοδικού *Speculum* 65 (1990) που καλύπτει ένα εύρύ φάσμα προβληματισμών και προσεγγίσεων.
 17. Οί τόμοι με σειρά χρονολογική είναι οι έξης: David Holton, *Διήγησις του Άλεξάνδρου. The Tale of Alexander. The Rhymed Version*. Critical Edition with an Introduction and Commentary, Θεσσαλονίκη 1974· Έμμανουήλ Κριαράς, *Γεωργίου Χορτάση, Πανώρια*. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο, Θεσσαλονίκη 1975· Lidia Martini, *Στάθης, Κρητική Κωμωδία*. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σημειώσεις και λεξιλόγιο, Θεσσαλονίκη 1976· Arnold van Gemert, *Μαρίνου Φαλιέρου, Έρωτικά Όνειρα*. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο, Θεσσαλονίκη 1980· Ισαβέλλα Τσαβαρή, *Ό Πουλολόγος*. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο, Αθήνα 1987· W. F. Bakker – A. F. van Gemert, *Ιστορία του Βελισαρίου*. Κριτική έκδοση των τεσσάρων διασκευών με εισαγωγή, σχόλια και γλωσσάριο, Αθήνα 1988· Μανόλης Παπαθωμόπουλος – Elizabeth M. Jeffreys, *Ό Πόλεμος της Τρωάδος (The War of Troy)*. Κριτική έκδοση με εισαγωγή και πίνακες, Αθήνα 1996. Σχετικά με τις επιδιώξεις της σειράς και την δεοντολογία κατάρτισής της βλ. τον Πρόλογο της εκδοτικής έπιτροπής, στον πρώτο τόμο: *Διήγησις Άλεξάνδρου. The Tale of Alexander. The Rhymed Version*, Θεσσαλονίκη 1974, σσ. VII-VIII. Ός προς τό προσδοκώμενο κοινό της σειράς τό σημείωμα της εκδοτικής έπιτροπής αναφέρει: «Τό ενδιαφέρον που προκαλούν [= τό παλαιότερα αυτά κείμενα] δέν είναι ώστόσο μόνο στενά έπιστημονικό, γλωσσικό και γραμματολογικό. Σάν έργα λογοτεχνικά, όποια κι άν είναι, άπευθύνονται σ' ένα ευρύτερο κοινό, και μπορούν γι' αυτό να συγκινήσουν και σήμερα ή έστω να κινήσουν τό ενδιαφέρον ενός κοινού πέρα από τό στενά έπιστημονικό. Η φιλοδοξία της «Βυζαντινής και Νεοελληνικής Βιβλιοθήκης» είναι να προσφέρει τό δημιουργήματα αυτά της παλαιότερης φάσης της λογοτεχνίας μας στο μεγάλο μορφωμένο κοινό και να συντελέσει έτσι, κατά ένα ποσοστό, στην ιστορική μας άυτογνωσία, πού ή ανάγκη της έχει τονιστή από πολλές πλευρές». Η συχνότητα δημοσίευσης τόμων έχει κάπως πυκνώσει από τότε πού ανέλαβε τη σειρά τό Μορφωτικό Ίδρυμα της Έθνικής Τράπεζας. Πρόκειται να ακολουθήσουν και άλλοι τόμοι, όπως ή έκδοση της μυθιστορίας *Λίβιστρος και Ροδάμη*.
 18. Ανάμεσα στους έπτά συνολικά τόμους της σειράς συγκαταλέγεται και ή φιλολογική έκδοση του *Κήπου Χαρίτων* του Καισάρου Δαπόντε από τον Γ.Π. Σαββίδη, ενώ οι ύπόλοιποι περιλαμβάνουν καθαρά νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα και δοκίμια (του 19ου και του 20ού αιώνα). Τό μόνο κοινό στοιχείο ανάμεσα στους τόμους της σειράς (έκτός από τις αναγκαστικές όμοιότητες των δύο εκδόσεων του Στ. Άλεξίου) είναι τό κύρος του εκδότη ή έπιμελητή. Καμία άλλη όμοιότητα δέν παρατηρείται ανάμεσα στα χαρακτηριστικά ή στη δεοντολογία έπεξεργασίας και παρουσίασης των ύπολοίπων κειμένων. Από τον εκδοτικό όικο «Έρμής» κυκλοφόρησαν επίσης δύο σημαντικά έργα ύποδομής για την συστηματική μελέτη της κρητικής λογοτεχνίας, οι Πίνακες Συμφραζομένων της *Θυσίας του Άβραάμ* και του *Έρωτόκριτου*. Ντία Φιλλιπίδου, *Η Θυσία του Άβραάμ στον Ύπολογιστή. Λεξιλογικοί Πίνακες και Ύφολογικά Σχόλια*, Αθήνα 1986 και Dia M. Philippides – David Holton, *Του κύκλου τό γυρίσματα. Ό Έρωτόκριτος σε ήλεκτρονική άνάλυση*, Αθήνα 1996-97.
 19. Π.χ. *Τά Παραμύθια της Χαλιμάς. Άραβικών Μυθολογικών*, έπιμ. Γώργος Κεχαγιόγλου, τ. Α'-Δ', Αθήνα 1988-94 και *Άνδρόνικος Νούκιος και Γεώργιος Αϊτωλός, Αϊσώπου Μύθοι. Οί πρώτες νεοελληνικές μεταφράσεις*, έπιμ. Γ. Μ. Παράσογλου, Αθήνα 1993.
 20. *Ροδολίνος, τραγωδία Ιωάννη Άνδρέα Τρωίλου (17ου αιώνα)*, Πρόλογος Στυλιανός Άλεξίου, έπιμέλεια Μάρθα Άποσκήτη, Αθήνα 1987, *Έρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάση*, έπιμέλεια Στ. Άλεξίου, Μ. Άποσκήτη, Αθήνα 1988, 2η βελτ. έκδοση 1996, *Ζήνων, κρητοεπανησιακή τραγωδία*, έπιμέλεια Στ. Άλεξίου, Μ. Άποσκήτη, Αθήνα 1991, *Γεωργίου Χορτάση, Η Έλευθερωμένη Ίερουσαλήμ (Τά ίντερμέδια της Έρωφίλης)*, έπιμέλεια

- Στ. Άλεξίου, Μ. Άποσκήτη, Άθήνα 1992, *Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή τοῦ Ρεθυμναίου, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669)*, ἐπιμέλεια Στ. Άλεξίου, Μ. Άποσκήτη, Άθήνα 1995. Άπό τὸν ἴδιο ἐκδοτικὸ οἶκο ἐτοιμάζεται ἡ ἔκδοσι τοῦ ἔργου τοῦ Άντωνίου Άχέλη, *Μάλτας Πολιορκία* με φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ Στέφανου Κακλαμάνη.
21. Πά τὴν μεθοδολογία τῶν ἐκδοτῶν Άποσκήτη – Άλεξίου, βλ. *Γεωργίου Χορτάση, Ἡ Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ (Τὰ ἰντερμέδια τῆς Ἐρωφίλης)*, Άθήνα 1992, Εἰσαγωγή, 29-30 καὶ σημ. 20. Ἡ κριτικὴ συχνὰ βρῖσκεται σὲ ἀμηχανία προσπαθώντας νὰ ὀρίσει ἢ νὰ περιγράψει τὶς ἐκδόσεις αὐτές. Χαρακτηριστικὰ ἄς ἀναφερθοῦν τὰ ἑξῆς. Στὸν βιβλιογραφικὸ ὁδηγὸ τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου τοῦ David Holton, *Literature and Society in Renaissance Crete*, Cambridge 1991, ὁ συγγραφέας τοῦ κεφαλαίου γιὰ τὴν τραγωδία Walter Puchner σημειώνει: «*The new edition of S. Alexiou and Aposkiti 1988 takes into account readings of the Birmingham MS and offers a much improved text; but it is not a scholarly, critical edition, with apparatus criticus, which remains a desideratum*» (σ. 289). Πιο κάτω (σ. 290), σχετικὰ με τὴν ἔκδοσι τοῦ *Ροδολίνου* γράφει: «*A complete critical edition has now been provided by Aposkiti 1987, with brief notes and extensive glossary, permitting a new aesthetic evaluation of the play*», ἐνῶ γιὰ τὸν *Ζήνωνα* «*A critical edition is still a desideratum*». Στὴν βιβλιογραφικὰ συμπληρωμένη ἑλληνικὴ μετάφρασι τοῦ βιβλίου τώρα ἐμφανίζεται ἡ σημείωσι: «*Κριτικὴ ἔκδοσι ἔδωσαν οἱ Άλεξίου καὶ Άποσκήτη 1991*» (σ. 359).
22. Άπό τὸν ἴδιο ἐκδοτικὸ οἶκο ἔχει κυκλοφορήσει καὶ Πίνακας Συμφραζομένων τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτη* E: Roderick Beaton – James Kelly – Τίνα Λεντάρη, *Πίνακας Συμφραζομένων τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη. Σύνταξι E*, Ἡράκλειο 1995.
23. Ἄς ἀναφέρουμε, ἐπίσης, τὶς ἐκδοτικὲς προσπάθειες τῆς «Βικελαιῆς Βιβλιοθήκης» πρὸς τὴν κατεύθυνσι αὐτῆ, ποὺ ἀκόμη δὲν φαίνονται νὰ παίρνουν τὰ χαρακτηριστικὰ σειρᾶς, ἐλπίζουμε ὅμως ὅτι θὰ πυκνώσουν. Ἔχει ἤδη παρουσιαστῆ ἡ ἔκδοσι τοῦ *Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ* σὲ μετάφρασι τοῦ Νικηφόρου Βενετῆ ἀπὸ τὴν Ἰσαβέλλα Τσαβαρῆ (Ἡράκλειο 1992) καὶ τῶν ποιημάτων *Περὶ ξενιτείας* ἀπὸ τὸν Γιάννη Μαυρομάτη (Ἡράκλειο 1995). Ὅμως οἱ προσπάθειες αὐτές δὲν φαίνεται νὰ ἐγγράφονται στὸ πρόγραμμα μιᾶς σειρᾶς με συγκεκριμένες προδιαγραφές καὶ ἐπιδιώξεις. Εἶναι φανερὴ ἡ γενικότερη ἔλλειψι στρατηγικῆς στὸν χῶρο τῆς ἐκδοτικῆς καὶ ἡ πανεπιστημιακὴ κοινότητι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλάβει μέρος τῆς εὐθύνης. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἄς εὐχηθοῦμε ὅτι οἱ Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτις, ποὺ ἔχουν ἤδη ἐπιδιώξει νὰ δημιουργήσουν σειρές ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων σὲ ἄλλους τομεῖς, θὰ ἀναλάβουν τὴν ὀργάνωσι ἑνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος.
24. Lars Nørgaard – Ole L. Smith, *A Byzantine Iliad. The Text of Par. Suppl. Gr. 926, edited with Critical Apparatus, Introduction and Indexes*, καὶ Κοπεγχάγη 1975 καὶ Ole L. Smith, *The Oxford Version of the ACHILLEID*, Κοπεγχάγη 1990.
25. Π.χ. *Vassiliki Tsiouni, Παιδιόφρασιος διήγησις τῶν ζῶων τῶν τετραπόδων*. Critical Edition [Miscellanea Byzantina Monacensia, 15], Μόναχο 1972.
26. Βλ. καὶ τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ ἀπὸ τὸν Πῶργο Κεχαγιόγλου με ἀφορμὴ τὶς σολωμικὲς ἐκδόσεις: «Ἐκδοτικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν: ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμὸ τῶν “συνθετικῶν” σολωμικῶν ἀνθολογιῶν ὡς τὴν ἀκριβεία τῆς “ἀναλυτικῆς” μεθόδου ἔκδοσης τῶν κειμένων», *Μαντατοφόρος* 41 (1996/1), 51-53, 59-60.
27. Βλ. χαρακτηριστικὰ τὴν ἔκδοσι τῆς *Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ* ἀπὸ τοὺς Wim Bakker – Arnold van Gemert (Ἡράκλειο 1996) ποὺ κυκλοφόρησε σὲ μικρότερη χρηστικὴ ἔκδοσι τὸ 1998.
28. James Joyce, *Ulysses: A Critical and Synoptic Edition*, prepared by Hans Walter Gabler with W. Steppe and C. Melchior, 3 τ., Νέα Ὑόρκη 1984. Βλ. ἐπίσης, Hans Walter Gabler, «On Textual Criticism and Editing: The Case of Joyce's *Ulysses*», στὸ: *Palimpsest. Editorial Theory in the Humanities*, edited by George Bornstein and Ralph G. Williams, Ann Arbor 1991. Σχετικὰ με τὴν γενετικὴ κριτικὴ, βλ. Louis Hay, «Le texte n'existe pas (Réflexions sur la critique génétique)», *Poétique* 62 (avril 1985), 146-158· «Genetic Editing, Past and Future: A Few Reflections by a User», *Text* 3 (1987), 117-133· «Critiques de la critique génétique», *Romanic Review* 86 (1995), 403-417· ἐπίσης G. Thomas Tanselle, «Critical Editions, Hypertexts, and Genetic Criticism», *Romanic Review* 86 (1995), 581-593· «Textual Criticism and Literary Sociology», 44 (1991), 83-143· Almuth Grésillon, *Éléments de critique génétique. Lire les manuscrits modernes*, Παρίσι 1994. Οἱ σύγχρονες τάσεις στὸν τομέα τῆς ἐκδοτικῆς παρουσιάζονται στὰ περιοδικὰ: *Genesis: Revue internationale de critique génétique* (1992-), *Text. Transactions of the Society for Textual Scholarship* (1984-), καὶ *Editio: Internationales Jahrbuch für Editions-wissenschaft* (1987-), ἀν καὶ τὰ δύο τελευταῖα δὲν παρουσιάζουν μόνο τὶς ἀπόψεις τῆς γενετικῆς κριτικῆς.
29. Βλ. π.χ. Jean-Michel Rabaté, «Pound, Joyce and Eco: Modernism and the 'Ideal Genetic Reader'», *Romanic Review* 86 (1995), 485-500 καὶ Daniel Ferrer – Michael Groden, «Post-Genetic Joyce», *Romanic Review* 86 (1995), 501-512.
30. Ἡ ἔκδοσι τοῦ A. Strubel δὲν εἶναι ἡ μόνη τοῦ εἴδους ποὺ συνυπάρχει με τὶς «μεγάλες» κριτικὲς ἐκδόσεις τοῦ *Roman de la Rose*, ὅπως ἡ «Λαχμανιανή» τοῦ Ernest Langlois, SATF, 5 τ., Παρίσι 1914-24 καὶ τὶς ἐκδόσεις τῶν

- «Bédieristes» Félix Lecoy, CFMA, 3 τ., Παρίσι 1965-70 και Daniel Poirion, Classiques Garnier, Παρίσι 1974. Παρόμοια παραδείγματα παρέχουν δύο πρόσφατες εκδόσεις τών έργων του Chrétien de Troyes (με απόδοση στα σύγχρονα γαλλικά) από τούς Daniel Poirion (κ.ά.) στην Bibliothèque de la Pléiade (Παρίσι 1994) και Michel Zink (κ.ά.) στη σειρά Classiques Modernes, «Livre de Poche» (Παρίσι 1994). Πά τις δύο τελευταίες βλ. και τήν βιβλιοκρισία του Keith Busby, *Speculum* 71 (1996), 405-409 με ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με τήν σκοπιμότητα και τήν συνύπαρξη τέτοιων εκδοτικών έργων.
31. Φυσικά δέν λείπουν οί αξιόλογες και συστηματικές προσπάθειες γιά τήν περιχάραξη σημαντικών τομέων του εκδοτικού ορίζοντα πού έχουν γίνει ήδη και θά ήταν άδικο νά αποσιωπηθοῦν· ή σχετική έρευνα χρειάζεται όμως νά διευρυνθει. Βλ. π.χ. τίς μελέτες του Πύργου Κεχαγιόγλου, «Νεοελληνικά λογοτεχνικά λαϊκά βιβλία: Προκαταρκτικά γραμματολογικά – ειδολογικά και βιβλιογραφικά ζητήματα», *ΕΕΦΣΠΘ: Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας* 1 (1991), 247-260 και «Ειδολογικές και εκδοτικές προτάσεις γιά τά νεοελληνικά λογοτεχνικά λαϊκά βιβλία (άπό τίς άρχές ως τά τέλη του 18ου αιώνα», *Άρχές τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου «Neograeca Medii Aevi»*, (Βενετία, 7-10 Νοεμβρίου 1991), έπιμ. Νίκος Παναγιωτάκης, τ. 1, Βενετία 1993, 72-99. Η προσέγγιση του Γ. Κεχαγιόγλου περιλαμβάνει και τεχνικές πλευρές τής εκδοτικής. Έξαιρετικά χρήσιμη και ενδιαφέρουσα είναι επίσης ή εξέταση τής τεχνικής στην κατάρτιση κριτικού υπόμνηματος άπό τόν Arnold van Gemert, «Τό κριτικό υπόμνημα σε εκδόσεις πρώτων νεοελληνικών κειμένων», *Prosa y Verso en Griego Medieval, Rapports of the International Congress «Neograeca Medii Aevi III»* (Vitoria 1994), έπιμ. José-Maria Egea – Javier Alonso, Amsterdam 1996, 349-358. Τό άρθρο του Α. Van Gemert θά πρέπει νά διαβαστεί συμπληρωματικά με τό κείμενο του Wim Bakker, «Τό πρόβλημα του κριτικού υπόμνηματος τής *Θυσίας του Άβραάμ*», στόν ίδιο τόμο, 75-86.
32. Joseph Bédier, «La tradition manuscrite du lai de l'Ombre; réflexions sur l'art d'éditer les anciens textes», *Romania* 54 (1928), 161-196, 321-356. Βλ. επίσης Hans Aarsleff, «Scholarship and ideology: Joseph Bédier's Critique of Romantic Medievalism», *Historical Studies and Literary Criticism*. Edited with an Introduction by Jerome J. McGann, Wisconsin 1994, 93-113.
33. Αναφέρω χαρακτηριστικά τό βιβλίο του Bernard Cerquiglini, *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*, Παρίσι 1989, άλλά και τήν δραστηριότητα του περιοδικού *Text. Transactions of the Society for Textual Scholarship* (AMS Press, New York).
34. Βλ. π.χ. τήν παρουσίαση τών εκδόσεων τών βυζαντινών δημοδών μυθιστοριών άπό τόν Παναγιώτη Άγαπητό στό βιβλίο του *Narrative Structure in the Byzantine Vernacular Romances. A textual and literary study of Kallimachos, Belthandros and Libistros* [Miscellanea Byzantina Monacensia, 34], Μόναχο 1991, και Panagiotis Agapitos – Ole L. Smith, *The Study of Medieval Greek Romance: A Reassessment of Recent Work* [Opuscula Graecolatina, 33], Κοπέγχάγη 1992, 9-10.
35. Βλ. Ίσαβέλλα Τσαβαρή, «Τό στέμμα και τό κείμενο του Πουολόγου: Μέθοδος και προκατάληψη», *Άρχές τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου «Neograeca Medii Aevi»* (Βενετία, 7-10 Νοεμβρίου 1991), έπιμ. Ν. Παναγιωτάκης, τ. 1, Βενετία 1993, 358-367. Σχετικά με τή μεθοδολογία τής παρουσίασης τών κειμένων, βλ. επίσης τίς παρατηρήσεις του Arnold van Gemert, *δ.π.*, σμ. 31.
36. Οί παραπάνω παρατηρήσεις δέν αποβλέπουν στην προώθηση ενός «άντι-Λαχμανιανού», μετώπου υπό τό ένδυμα τής «Νέας Φιλολογίας», άλλά στην επισήμανση τής σπασμοδικότητας πού διακρίνει τήν εκδοτική στρατηγική στόν χώρο τής παλαιότερης λογοτεχνίας μας, πού δέν παρέλειψε νά σχολιάσει με καυστικό τρόπο ο Γ.Π. Σαββίδης (δ.π., σμ. 2). Η σύγχρονη προβληματική έξάλλου δείχνει ότι οί επιδιώξεις τών δύο σχολών τής εκδοτικής μεθοδολογίας δέν είναι άναγκαστικά άλληλοαποκλειόμενες. Βλ. π.χ. τίς καιρίες και νηφάλεις παρατηρήσεις τής Sylvia Huot, *The Romance of the Rose and its medieval readers: interpretation, reception, manuscript transmission*, Cambridge 1993, 4-11.
37. Θά πρέπει νά σημειωθεί ότι τό επόμενο Συνέδριο «Neograeca Medii Aevi» τής Κύπρου φαίνεται νά δίνει ξανά έμφαση στό θέμα αυτό, βήμα πού πρέπει νά θεωρηθεί πολύ θετικό.
38. Βλ. και παραπάνω σμ. 30, 32.
39. Άς αναφερθει έδώ ο εκδοτικός προβληματισμός και τά θεωρητικά και τεχνικά ζητήματα πού θέτει ή Renata Lavagnini στην έκδοση τών άτελών ποιημάτων του Καβάφη: *Κ. Π. Καβάφης, Άτελή ποιήματα 1918-1932*, φιλολογική έκδοση και σχόλια Renata Lavagnini, Άθήνα 1994, 18-29.
40. R. Beaton, *δ.π.*, 277.
41. Jerome J. McGann, *The Textual Condition*, Princeton 1991, 96.